

KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ ISINING TEKS NGÈLMI PANGRUCAT

THE STUDY OF PHILOLOGY AND TEXT CONTENT NGELMI PANGRUCAT

Oleh: **Kunthi Nawaruci**, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta

Sarining Panalitèn

Ancasing panalitèn mênikâ kanggé: (1) ngandharakên *inventarisasi naskah Ngèlmi Pangrucat*, (2) ngandharakên *deskripsi naskah sâhâ teks Ngèlmi Pangrucat*, (3) ndamêl *transkripsi teks Ngèlmi Pangrucat*, (4) ndamêl *transliterasi teks Ngèlmi Pangrucat*, (5) ndamêl *suntingan teks Ngèlmi Pangrucat*, (6) ndamêl *terjemahan teks Ngèlmi Pangrucat*, sâhâ (7) ngandharakên *isinin teks Ngèlmi Pangrucat*. Panalitèn mênikâ ngginakakên *metode panalitèn deskriptif sâhâ metode panalitèn filologi*. Sumber data panalitèn mênikâ *naskah Ngèlmi Pangrucat*. Teknik ngêmpalakên data ing panalitèn mênikâ ngginakakên lampahing panalitèn *filologi*, kanthi *inventarisasi naskah, deskripsi naskah sâhâ teks, transkripsi teks, transliterasi teks, suntingan teks, terjemahan teks, sâhâ pangrêmbagipun isining teks*. Analisis data ngginakakên *teknik analisis deskriptif*. Carâ ngêsahakên data ngginakakên *validitas semantic, reliabilitas intrarater sâhâ interrater*. Asiling panalitèn mênikâ wontên pitung bab, sapisan, kapanggihakên kalih *eksemplar naskah Ngèlmi Pangrucat*. Kaping kalih, *deskripsi naskah sâhâ teks Ngèlmi Pangrucat* kawontênanipun taksih saé, wêtah, sêratanipun taksih sagêd dipunwaos kanthi cêthâ. Kaping tigâ, *transkripsi teks Ngèlmi Pangrucat* dipungarap kanthi nyêrat malih *teks Ngèlmi Pangrucat* mawi aksârâ Jâwâ ingkang kasêrat carik, kanthi *metode transkripsi diplomatik*. Kaping sakawan, *transliterasi teks Ngèlmi Pangrucat* dipungarap kanthi ngéwahi sêratan aksârâ Jâwâ dhatêng aksârâ Latin adhêdhasar *ejaan* ingkang limrah, kanthi *metode transliterasi standar*. Kaping gangsal, *suntingan teks* dipungarap ngginakakên *metode suntingan standar*, kanthi ndamêl *aparatur kritik*. Kaping ênêm, *terjemahan teks* dipungarap kanthi ngginakakên *metode terjemahan harfiah, terjemahan isi, sâhâ terjemahan bebas*. Kaping pitu, *isinin teks Ngèlmi Pangrucat* wontên ênêm: (1) têngsipun pangrucat, (2) bédanipun pangrucat kaliyan pangracut, (3) tataranipun pangrucat, (4) dhasaring nindakakên ngèlmi pangrucat, (5) lampah nindakakên ngèlmi pangrucat, sâhâ (6) kasampurnaning gêsang.

Abstract

The objectives of this research were to: (1) explain the inventory of *Ngèlmi Pangrucat* manuscript, (2) explain the description of *Ngèlmi Pangrucat* manuscript and text, (3) displaying the transcription text of *Ngèlmi Pangrucat*, (4) displaying the transliteration text of *Ngèlmi Pangrucat*, (5) displaying the editing result text of *Ngèlmi Pangrucat*, (6) displaying the translation result of the text of *Ngèlmi Pangrucat*, and (7) explain the contents of *Ngèlmi Pangrucat* text. This research used philology and descriptive research method. The data source of this research was the manuscript. Techniques to collect data in this research using a step of philology research they were making inventory of the manuscript, describing the manuscript, transcribing, transliterating, editing, translating, and analyzing the content of the text. The technique of analysis the data was descriptive analysis. The technique of passed the data was semantics validity, intrarater and interater reliability. There were five points of the findings proposed in this research. First, it was found two copies printed manuscripts. Second, the manuscript of *Ngèlmi Pangrucat* was still intact and in a good condition, the writing was easy to be read. Third, the text transcription was doing by writing again the text used Javanese script handwriting by used diplomatic transcription method. Fourth, the text transliteration was doing by altered the text into Latin script based on the existing rules using a standard transliteration method. Fifth, the text editing used standard editing, and made apparatus described criticism. Sixth, the text translation used literal, content, and free translation methods. Seventh, the contents of *Ngèlmi Pangrucat* text were six contents, they were (1) definition of pangrucat, (2) the difference of pangrucat and pangracut, (3) pangrucat's levels, (4) the basic to do pangrucat science, (5) steps to do pangrucat science, and (6) the perfect of life.

PURWAKA

Filologi inggih mênikå satunggaling ngèlmi ingkang ngrêmbag wohing kabudayaning manungså ing jaman rumiyin arupi karya sastra ingkang sinêrat (Manyambeang, 1985: 3). Karya sastra ingkang sinêrat minångkå wohing kabudayaning manungså ing jaman rumiyin mênikå wontên *disiplin ilmu filologi* dipunsêbut *naskah*. Wondéné miturut Saputra (2008: 79), *filologi* mênikå ngèlmi minångkå sarånå kanggé nliti bab kabudayan ing jaman rumiyin ingkang sinêrat lumantar *naskah* ingkang ngêwrat *teks*.

Naskah inggih mênikå sadâyå asiling karya ingkang sinêrat déning masarakat ing jaman rumiyin, ingkang taksih awujud sêratan astå (*manuskrip*) mênåpå déné ingkang sampun awujud cithakan (*naskahcithak*) (Suyami, 1996: 220). *Naskah* ingkang sinêrat mênikå ngêwrat isi tartamtu. Jinis isining *naskah* mênikå sagêd ajinis (1) sêjarah, (2) sarasilah, (3) *hukum*, (4) bab ringgit, (5) sastra ringgit, (6) sastra, (7) piwulang, (8) Islam, (9) primbon, (10) bâså, (11) musik, (12) *tari-tarian*, (13) *adat-istiadat*, ugi (14) *lain-lain* (Behrend, 1990: x-xiii).

Naskah dipunsêrat ngginakakên aksårå sårå bâså ingkang dipunginakakên déning ingkang ngriptå. Tuladhanipun inggih mênikå *naskah* Jawi. *Naskah* Jawi têngêsipun anggitan ingkang sinêrat sårå ingkang taksih asli mênåpå déné salinanipun, ingkang ngandharakên bab-bab tartamtu, sinêrat mawi aksårå Jåwå sårå aksårå Latin kanthi

ngginakakên bâså Jawi, inggih mênikå Båså Jawi Kinå, Båså Jawi *Pertengahan*, sårå Båså Jawi Gagrag Énggal (Mulyani, 2011: 1).

Wondéné têngêsing *teks* inggih mênikå prakawisingkang sipatipun *abstrak*, namung sagêd dipunangên-angên kémawon, sårå kawrat ing salêbêting *naskah* (Baroroh-Baried, 1985: 56). *Teks* ingkang kawrat ing salêbêting *naskah* sagêdkasêratkanthi dhapukan gancaran, sêkar, utawi *drama*.

Saking andharan bab *naskah* sårå *teks* ing nginggil sagêd kapanggihakên satunggaling tulådha, inggih mênikå *naskah* ingkang ngêwrat *teks* sårå kasêrat mawi aksårå Jåwå inggih mênikå *naskah Ngèlmi Pangrucat*. *Naskah Ngèlmi Pangrucat* kalêbêt *naskah* cithak ingkang kasêrat kanthi ngginakakên bâså Jawi Énggal. *Naskah Ngèlmi Pangrucat* mênikå salah satunggaling *naskah* Jawi ingkang kalêbêt ing jinis piwulang, *teks*-ipun sinêrat kanthi dhapukan gancaran.

Naskah Ngèlmi Pangrucat kasimpên ing *Perpustakaan* Muséum Déwantårå Kirti Griyå Taman Siswå Yogyakarta kanthi nomêr *koleksi* Bb.1.114. *Ngèlmi Pangrucat* isinipun, inggih mênikå piwulang bab kawruh kasampurnan ingkang isinipun mratélakakên bab pangudharing sukma nuwuhakên **råså**, **ciptå**, tuwin **rågå** kanggé nggayuh gêsang ingkang tansah têntrêm. Awit saking mênikå, isining *teks* ingkang ngêwrat kawruh anggayuh gêsang têntrêm mênikå prêlu dipuntliti amargi sakathahing manungså gêsang ing alam donyå mênikå tamtu kémawon kêpéngin nggayuh

gêsang ingkang tansah têntrem. Isining *naskah Ngèlmi Pangrucat* kasêbut ing nginggil mênika tansah migunani.

Naskah Ngèlmi Pangrucat ingkang isinipun migunani mênika danguning dangu sagêd risak mênawi botên dipunwontênakên panalitèn tumrap *naskah* mênika. Risaking *naskah* mênika sagêd ndadosakên isining *teks* botên sagêd dipunwaos malih. Kanthi makatên, kawruh ing salêbêting *naskah* mênika lajêng botên sagêd dipunwaos mênapa malih dipunsinaoni isinipun déning para wiranèm. Kanthi makatên, kanggé nglêstantunakên *naskah Ngèlmi Pangrucat* mênika katindakakên panalitèn *filologi*.

Lampahing panalitèn *filologikatindakakên* kanthi makatên: (1) *inventarisasi naskah*, (2) *deskripsi naskah saha teks*, (3) *transkripsi teks*, (4) *transliterasi teks*, (5) *suntinganteks*, (6) *terjemahan teks*, sâha (7) *pemaknaan isining teks*.

wosing prakawis ing panalitèn mênika. Wondéné wosing prakawis ing panalitèn mênika, inggih mênika (1) kadospundi *inventarisasi naskah Ngèlmi Pangrucat?*, (2) kadospundi *deskripsi naskah sâha teks Ngèlmi Pangrucat?*, (3) kadospundi *transkripsi teks Ngèlmi Pangrucat?*, (4) kadospundi *transliterasi teks Ngèlmi Pangrucat?*, (5) kadospundi *suntingan teks Ngèlmi Pangrucat?*, (6) kadospundi *terjemahan teks Ngèlmi Pangrucat?*, sâha (7) kadospundi andharan isining *teks Ngèlmi Pangrucat?*

GEGARAN TEORI

Filologi inggih mênika salah satunggaling ngèlmi *kemanusiaan* minangka sarana kanggé ngandharakên asiling budaya ingjaman rumiyin ingkang taksih kasimpên minangka warisan awujud karyasêratan (Baroroh-Baried, 1994: 4). Wondéné sabên ngèlmi tamtu kémawon wontên *objek* panalitènipun. Salah satunggalipun ngèlmi inggih mênika ngèlmi *filologi* ingkang *objek* panalitènipun: *naskah sâha teks* (Baroroh-Baried, 1985: 3).

Naskah mênika sadaya wujud asil karya ingkang sinêrat astâ (*manuskrip*) mênapa déné ingkang wujud cithakan (*naskah* cithak), sinêrat déning tiyang jaman rumiyin (Suyami, 1996: 220). *Teks* inggih mênika salah satunggaling bab ingkang kawrat ing salêbêting *naskah* sâha sipatipun *abstrak* satêmah namung sagêd dipunangên-angên kémawon (Baroroh-Baried, 1994: 57). Wondéné *objek* ing panalitèn mênika, inggih mênika *naskah Ngèlmi Pangrucat*.

Awit saking mênika ancasing panalitèn *filologi* tumrap *naskah Ngèlmi Pangrucat*, inggih mênika ngandharakên kawontênan *naskah sâha teks Ngèlmi Pangrucat*, nindakakên *transliterasi teks*, sarta nglêrêsakên tata panyêrating *teks* kanthi ndamêl *suntingan teks*, saha *terjemahan teks*, sarta ngandharakên isining *teks Ngèlmi Pangrucat*.

Wondéné kanggé mujudakên ancasing panalitèn *filologi* ing nginggil kédah nindakakên lampahing panalitèn *filologi*. Lampahing panalitèn *filologi*, inggih mênika *inventarisasi naskah*, *deskripsi naskah sâha teks*, *transkripsi teks*,

transliterasi teks, suntingan teks, terjemahan teks, sâhâ pemaknaan isining teks.

Lampah sapisan *inventarisasi naskah*, inggihmênikâ lampahing panalitèn *filologi* ingkang ancasipun kanggé mangrêtosni jumlahing *naskah* sâhâ papan panyimpêning *naskah* ingkang dados *objek* panalitèn. Miturut Djamaris (2002: 10), *inventarisasi naskah* sagêd katindakakên kanthi *metode studi pustaka* sâhâ ningali piyambak ing papan panyimpêning *naskah*.

Lampah kaping kalih *deskripsi naskah*, inggih mênikâ andharan kanggé nggambarakên kawontênaning *naskah* kajumbuhakên kaliyan kawontênan mênâpâ wontênipun (Mulyani, 2012: 6). Lampah kaping tigâ *transkripsi*, inggih mênikâ alih tulis sêrataning *teks* mawi aksârâ ingkang sami kaliyan aksârâning *teks* (Mulyani, 2011: 106). *Metode Transkripsi* kapérang dados kalih inggih mênikâ *metode transkripsi diplomatik* sâhâ *metode transkripsi standar*. *Metode transkripsi diplomatik* inggih mênikâ carâ ndamêl alih tulis ingkang sinêrat kanthi botên ngéwahiteks ingkang dipunsêrat utawi kasêrat mênâpâ wontênipun (Mulyani, 2011: 106).

Wondéné *metode transkripsi standar* inggih mênikâ ndamêl alih tulis ingkang sinêrat kanthi sêratan ingkang dipunrêpakên jumbuh kaliyan *EYD* ingkang lumampah (Mulyani, 2011: 108). *Metode transkripsi* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikâ inggih mênikâ ngginakakên *metode transkripsi diplomatik*

Lampah kaping sakawan *transliterasi*, inggih mênika nggantos jinising sêratan, aksârâ mbâkâ aksârâ saking satunggal abjad dumugi abjad sanèsipun (Baroroh-baried, 1985: 65). Miturut Mulyani (2011: 102), *metode transliterasi* mênika wontên warni kalih jinispun inggih mênikâ *metode transliterasi diplomatik* sâhâ *metode transliterasi standar*. *Metode transliterasi* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikâ inggih mênikâ *metode transliterasi standar*.

Teks Ngèlmi Pangrucat dipundamêl *transliterasi*-nipun kanthi ngginakakên *metode transliterasi standar* inggih mênikâ ndamêl alih tulis sêrataning *teks* kanthi nggantos sêratan aksârâ Jâwâ dhatêng aksârâ Latinsâhâ kajumbuhakên kaliyan *ejaan* ingkang lêrês utawi *Ejaan yang Disempurnakan (EYD)*.

Lampah kaping gangsal *suntingan teks*, inggih mênikâ satunggaling lampahipun panalitèn *filologi* ingkang ancasipun kanggé nglêrêsakên kalêpatan-kalêpatan ing salêbêting *teks*. *Penyuntingan teks* sagêd dipunpérang dados kalih, inggih mênikâ *penyuntingan naskah tunggal* sâhâ *penyuntingan naskah jamak* (Djamaris, 2002: 24). *Suntingan teks edisi diplomatik* inggih mênikâ *suntingan* ingkang katindakakên kanthi sêtitit sâhâ tliti tanpâ ngéwahi *teks*.

Suntingan teks edisi standar mênikâ *suntingan* ingkang dipuntindakakên kanthi nglêrêsakên sêratan ingkang lêpat sâhâ sêratan ingkang botên ajêg, déné *ejaan*-ipun dipunjumbuhakên kaliyan pandom *ejaan* ingkang lumampah (Suyami, 1966: 237).. *Metode suntingan*

ingkang dipunginakakên kanggé nyunting *teks Ngèlmi Pangrucat* mênika metode *suntingan edisi standarkanthi ndamêl aparat kritik*.

Salajêngipun *terjemahan teks*, inggih mênika nggantos satunggaling bāsā dados bāsā sanès, ancasiipun supados masarakat ingkang botên nguwaosi basaning *naskah* aslinipun sagêd mangrêtos isining *naskah* (Darusuprta, 1984: 11). *Terjemahan teks* mênika tamtu kémawon wontên metode-nipun. Metode *terjemahan* mênika wontên warni tigā, metode *terjemahan harfiah, makna, sâhâ bebas*. Metode *terjemahan* ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn menikā, inggih mênika metode *terjemahan harfiah, isi utawi makna, sâhâ bebas*.

Lampah ingkang pungkasan inggih mênika *pemaknaan* isining *teks*. *Pemaknaan* isining *teks* wontên ing panalitèn mênika katindakakên kanthi nêgêsi têtêmbunganing *teks*. Wondéné cara kanggé mangrêtos têtêmbunganing *teks* dipunlampahi kanthi maos *teks*. Metode maos *teks* mênika wontên kalih, inggih mênika pamaosing *teks* kanthi cârā *heuristik sâhâ hermeneutik* (Riffaterre lumatar Mulyani, 2012: 5).

Ngèlmi Pangrucat mênika isinipun, inggih mênika bab cârā nggayuh gêsang ingkang tansah têtêmbunganing tumuju dhatêng kasampurnaning gêsang. Awit saking mênika gayut kaliyan lampahing gêsang manungsā. Lampahing gêsang mênika wontên kalih têtêmbunganing, inggih mênika têtêmbunganing lampahing sâhâ gêsang. Lampahing mênika saking linggā “lampah” kawuwuhan panambang –ing. Wondéné “lampah” inggih mênika bāsā kramanipun

têtêmbunganing ‘laku’, ingkang têtêmbunganing ‘tumindak’ (Poerwadarminta, 1939: 257). Pramilā, lampahing gêsang mênika inggih mināngkā tumindak sarānā kanggé nggayuh ancasing gêsang manungsā. Ancasiipun gêsang tiyang Jawi inggih mênika gêsang ingkang têtêmbunganing sâhâ saimbang lair sâhâ batos (Santosa, 2011: 23).

Salajêngipun miturut Pratikto (1965: 61), lampahing gêsang mênika wontên warni gangsal, inggih mênika (1) pangolah sâhâ pangrênggā, (2) botên cawé-cawé dhatêng tiyang sanès, (3) èngêt dhumatêng Gusti Inggih Mâhâ-Suci, (4) waspādā ing samukawis tumindak, sâhâ (5) tumindak ing rāgā. *Teori* lampahing gêsang kasêbut ing nginggil kaginakakên ing panalitèn mênika amargi jumbuh kaliyan isining *teks Ngèlmi Pangrucat* ingkang ngandharakên bab lampah anggayuh gêsang ingkang tansah têtêmbunganing tumuju dhatêng kasampurnaning gêsang.

Lampah nindakakên ngèlmi pangrucat mênika jumbuh kaliyan lampahing gêsangipun manungsā. Awit saking mênika, lampahing gêsang miturut Pratikto (1965) dipunginakakên kanggé njumbuhakên lampah-lampah nindakakên ngèlmi pangrucat ingkang ancasiipun tumuju dhatêng gêsang ingkang tansah têtêmbunganing.

CARA PANALITEN

Panalitèn mênika ngginakakên metode panalitèn *filologisâhâ metode panalitèn deskriptif*. Metode panalitèn *deskriptif* dipunginakakên kanggé ndamêl andharan isining

teks Ngèlmi Pangrucat kanthi objektif. Metode panalitèn filologi dipunginakakên kanggé nggarap naskah Ngèlmi Pangrucat ingkang kasêrat mawi aksârâ Jâwâ cithak. Sumber data ing panalitèn mênikâ awujud naskah kanthi irah-irahan Ngèlmi Pangrucat

Caranipun ngêmpalakên data ing panalitèn mênikâ ngginakakên lampahing panalitèn filologi, inggih mênikâ inventarisasi naskah, deskripsi naskah sâhâ teks, transkripsi teks, transliterasi teks, suntingan teks, terjemahan teks, sâhâ pangrêmbagipun isining teks. Pirantos ingkang dipunginakakên kanggé ngêmpalakên data ing panalitèn mênikâ awujud kartu data.

Caranipun analisis data ngginakakên teknik analisis deskriptif. Ancasipun kanggé ngandharakên ingkang awujud deskripsi utawi andharan, sâhâ gambaran saking asiling panalitèn. Caranipun ngêsahakên data panalitèn inggih kanthi validitas sâhâ reliabilitas. Validitas ingkang dipunginakakên, inggih mênikâ validitas semantik kanggé madosi têngês saking data ingkang gayut kaliyan konteksipun. Reliabilitas ingkang dipunginakakên inggih mênikâ reliabilitas intrarater sâhâ interrater.

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

Deskripsi Naskah sâhâ Teks Ngèlmi Pangrucat, inggih mênikâ inventarisasi naskah Ngèlmi Pangrucat mênikâ katindakakên kanthi studi katalog sâhâ ningali langsung kawontênanipun naskah wontên ing papan panyimpêning naskah

mênikâ. Studi katalog katindakakên kanthi ngginakakên mapintên-pintên katalog.

Asiling studi katalog kapanggihakên kalih eksemplar naskah Ngèlmi Pangrucat. Satunggal eksemplar kasêrat ing katalog *Descriptive Catalogue of the Javanese Manuscripts and Printed Books in the Main Libraries of Surakarta and Yogyakarta* (Girardet, 1983) kanthi nomêr 13210 ingkang kasimpên ing Kraton Surakarta. Wondéné satunggal eksemplar naskah Ngèlmi Pangrucat ugi kapanggihakên wontên ing *Katalog Perpustakaan Muséum Déwantâra Kirti Griya Taman Siswa Yogyakarta* kanthi kode koleksi Bb.1.114. Salajêngipun Naskah Ngèlmi Pangrucat dipunpadosi ing papan panyimpêning naskah ingkang sinêrat adhêdhasar katrangan ing katalog inggih mênikâ ing Kraton Surakarta sâhâ ing *Perpustakaan Muséum Déwantâra Kirti Griya Taman Siswa. Naskah Ngèlmi Pangrucat* ingkang kasimpên ing Kraton Surakarta botên sagêd dipuntingali langsung wontên mênâpâ botên naskahipun amargi perpustakaan pernaskahan utawi Sasana Pustakataksih proses renovasi.

Awit saking mênikâ, naskah Ngèlmi Pangrucat ingkang kapanggihakên ing *Perpustakaan Muséum Déwantâra Kirti Griya Taman Siswa* kanthi kode koleksi Bb.1.114 dipunpilih dados sumber data panalitèn mênikâ amargi papan panyimpêning naskah ingkang cêlak, kawontênaning naskah taksih saé sâhâ sêratanipun taksih cêthâ dipunwaos.

Deskripsi naskah ngêwrat andharan kawontênaning *naskah* ingkang dipuntliti. Wondéné irah-irahaning *naskah* ingkang dipundadosakên *objek* panalitèn inggih mênika *Ngèlmi Pangrucat*. Irah-irahaing *naskah* mênika dipunsêrat ngginakakên aksârâ Jâwâ wujudipun mbâtâ sarimbag. *Naskah Ngèlmi Pangrucat* dipunsêrat déning R. Poedjohardjo.

Kawontênaning *naskah Ngèlmi Pangrucat* mênika taksih saé. Jilidanipun dipundomi ngginakakên bolah, kawontênanipun ugi taksih saé, botên wontên lêmbat-lêmbaring dlancang ingkang pêthil utawi ucul saking jilidanipun. Ananging, dlancang ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *teks Ngèlmi Pangrucat* mênika sampun sami bolong amargi dipunpangan rêngêt. Wondéné jinis *bahan naskah* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *naskah Ngèlmi Pangrucat* inggih mênika dlancang HVS. Dlancangipun warnipun pêthak radi soklat. Samak *luar naskah Ngèlmi Pangrucat* kadamêl saking dlancang *karton* kandêl. Pérangan samak *luar naskah Ngèlmi Pangrucat* dipunjilid ngginakakên *lakban* cêmêng sâhâ dipunsamaki ngginakakên plastik bênging.

Wondéné ukuraning *teks Ngèlmi Pangrucat* inggih mênika panjangsâhâ lebar-ipun 10,7 m x 17,9 cm. Salajêngipun, ukuranipun *margin teks* inggih mênika *margin* nginggil ukuranipun 2 cm, *margin* ngandhap ukuranipun inggih mênika 1,6 cm, *margin* kiwâ 1,85 cm, sâhâ *margin* têngên 1,9 cm. Wondéné kandêling *naskah* ingkang dipuntliti inggih mênika 2 mm utawi 0,2 cm.

Naskah Ngèlmi Pangrucat namung ngêwrat satunggal *teks* kémawon inggih mênika *teks Ngèlmi Pangrucat*. *Teks Ngèlmi Pangrucat* kasêrat kanthi ngginakakên aksârâ Jâwâ cithak. Sikaping aksaranipun inggih mênika jêjêg, nanging sapérangan wontên ingkang dhoyong nêngên. Nomêripun kâcâ *naskah Ngèlmi Pangrucat* mapan ing nginggil sisih têngah kanthi ngginakakên ângkâ Latin.

Transkripsi teks Ngèlmi Pangrucat ngginakakên *metode transkripsi diplomatik*, inggih mênika anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* mênika kados mênâpâ wontênipun, inggih kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksârâ ingkang sami. Ancasipun inggih kanggé nglêstantunakên *naskah* mênika.

Transliterasi teks Ngèlmi Pangrucat ngginakakên *metode transliterasi standar* inggih mênika anggènipun damêl alih tulis sêrataning *teks* kasêrat kanthi adhêdhasar *ejaan* ingkang sampun dipunsampurnakakên utawi *Ejaan yang Disempurnakan (EYD)*. *Suntingan teks Ngèlmi Pangrucat* ngginakakên *suntingan edisi standar*, dipuntindakakên kanthi nglêrêsakên têtêmbungan ingkang kirang trêp kanthi adhêdhasar *Baoesastra Djawa* sâhâ *ejaan* bâsâ Jawi. Anggènipun ndamêl *suntingan teks* kanthi ndamêl *aparatur kritik*. *Aparatur kritik* wontên ing panalitèn mênika inggih mênika andharan asiling *suntingan teks Ngèlmi Pangrucat* ngéngingi asiling ngorêksi kanthi nggantos, ngirangi, sâhâ nambahi têtêmbung mênâpâ déné aksârâ.

Terjemahan teks Ngèlmi Pangrucat ngginakakên *metode terjemahan harfiah, metode terjemahan makna/isi, sâhâ metode terjemahan bebas.* *Teks Ngèlmi Pangrucat* dipundamêl *terjemahan-ipun* ingkang sêpisan kanthi *harfiah* manawi taksih dèrèng jumbuh têngsipun sâhâ *terjemahan-ipun*, salajêngipun dipundamêl *terjemahan-ipun* adhêdhasar *makna-nipun*. Salajêngipun dipunginakakên *terjemahan bebas* mênawi wontên têngbung-têngbung ingkang kirang trêp adhêdhasar *konteks* ukaranipun. Sadâyâ *metode terjemahan* kaginakakên kanthi *kontekstual*.

Salajêngipun, isining *teks Ngèlmi Pangrucat* wontên ênêm, inggih mênikâ (1) têngsipun pangrucat, (2) bédanipun pangrucat kaliyan pangracut, (3) tataranipun pangrucat, (4) dhasaring nindakakên ngèlmi pangrucat, (5) lampah nindakakên ngèlmi pangrucat, sâhâ (6) kasampurnaning gêsang Sadèrèngipun ngudi lampah nindakakên ngèlmi pangrucat, langkung rumiyin kédah mangrêtos pangrêtosaning pangrucat. Awit manawi dèrèng mangrêtos têngsipun pangrucat, sagêd ndadosakên lèpating panampi dhatêng ngèlmi mênikâ. Pangrucat mênikâ têngsipun ‘pangudhar’ (Poedjohardjo, 1924: 7). Wondéné miturut Poerwadarminta (1939: 534), têngbung ‘pangrucat’ mênikâ saking têngbung linggâ ‘rucat’ ingkang têngsipun ‘uwal saking gêngandhènganipun’. Têngbung ‘uwal’ adhêdhasar *konteks* ukaranipun atêngs udhar, déné ingkang dipunudhari inggih

mênikâ barang ingkang sampun rumakêt dados dhêdhapukan. Jumbuh kaliyan andharan ing

nginggil bilih pangrucat mênikâ têngsipun pangudhar, inggih mênikâ ngudhari barang ingkang sampun rumakêt dados dhêdhapukan supados wangsul dhatêng asalipun piyambak-piyambak.

Barang ingkang sampun rumakêt dados dhêdhapukan mênikâ têngsipun kanthi *kontekstual* inggih mênikâ sukma. Awit saking mênikâ, ingkang dipunwastani ngudhari barang ingkang sampun rumakêt dados dhêdhapukan mênikâ têngsipun ngudhari sukma dados **râsâ**, **ciptâ**, tuwin **râgâ**. Ancasipun ngudhari sukma dados **râsâ**, **ciptâ**, tuwin **râgâ** inggih mênikâ supados mantuk dhatêng asalipun piyambak-piyambak. Wondéné andharan ingkang langkung jangkêp ngèngingi sukma kaandharakên ing pérangan andharan dhasaring nindakakên ngèlmi pangrucat.

Bédanipun pangrucat kaliyan pangracut inggih mênikâ ancasipun. Antawisipun pangrucat sâhâ pangracut mênikâ têngsipun sami ngudhar barang ingkang sampun dados dhêdhapukan. Ananging, manawi pangrucat ancasing ngudhar barang wau supados mantuk dhatêng asalipun piyambak-piyambak. Wondéné pangracut ancasipun ngudhar barang inggih mênikâ supados sagêd nunggil aran dados sawiji wujud.

Tuladhanipun, tigang warni jinising artâ, inggih mênikâ talèn, kêthip, kêlop karacut utawi karingkês dados nunggil aran inggih mênikâ bénggol. Ananging sadèrèngipun artâ talèn, kêthip, sâhâ kêlop mênikâ karacut, langkung rumiyin

dipunudhari inggih mênikå satunggal talèn dados sadåså bénggol, satunggal kêthip dados sakawan bénggol, satunggal kêlop dados kalih bénggol. Salajêngipun, bénggol mênikå kagunggung dados 16 bénggol. Asalipun 16 bénggol mênikå inggih saking talèn, kêthip, sâhå kêlop.

Awit saking mênikå sagêd dipunwastani bilih pangrucat mênikå ngêmpalakên barang ingkang sampun rumakêt dados dhêdhapukan supados sagêd nunggil aran. Wondéné pangrucat nguwalakên barang ingkang sampun rumakêt dados dhêdhapukan supados mantuk dhatêng asalipun piyambak-piyambak.

Tataraning pangrucat wontên tigang warni, inggih mênikå pangrucating râos, pangrucating ciptå, sâhå pangrucating râgå. Pangrucating raos mênikå dipunginakakên kanggé milah-milah raosing sêdyå manungså ingkang sêsarêngan. Awit sabên manungså ingkang gêsang ing alam donyå mênikå tamtu ngraos kapéngin, antawisipun inggih mênikå kapénging ngraosakên sugih, singgih, sâhå wignyå.

Sadâyå pêpénginaning manungså mênikå botên sagêd kalampahan sêsarêngan. Pramila, raosing sêdyå ingkangsêsarêngan mênikå kêdah karucat salah satunggal ingkangdipunlampahi rumiyin kanthi milih ingkang langkung prêlu. Prayoginipun inggih mênikå ngangkah sugih, wignyå, singgih.

Tataraning pangrucat ingkang kaping kalih inggih mênikåpangrucating ciptå. Tuladhanipun pangrucating ciptå inggih mênikå manungså gadhah ciptå rangkêp, ingkang sapisan kapéngin pikantuk, kaping kalih kapéngin têtulung. Pikiraning

manungså ingkang rangkêp mênikå ugi kêdah karucat. Kalih pêpénginan mênikå kapilih salah satunggal pundi ingkang dipunkajêngakên rumiyin. Saénipun inggih mênikå ngangkah pikantuk lajêng kanggé têtulung.

Tataraning pangrucat ingkang pungkasan inggih mênikå pangrucating raga. Wondéné râgåipun manungså mênikå bêtahakên warni kalih inggih mênikå luwé kaliyan ngaso. Kalih kabutuhaning râgå mênikå botên sagêd kalampahan sêsarêngan, milå ugi kêdah karucat, kapilih salah satunggal ingkang dipunlampahi rumiyin, inggih mênikå sêlak nêdhå mênåpå sêlak tilêm. Wondéné angènipun milih ingkang langkung mikantuki dhatêng kasarasan inggih mênikå tilêm rumiyin, satanginipun saking tilêm lajêng nêdhå,

Dhasaripun nindakakên ngèlmi pangrucat inggih amargi wontènipun sukma ingkang nuwuhakên råså, ciptå tuwin râgå, satêmah nyêbabakên prabåwå dhatêng gêsangipun manungså. Manungså salamining gêsang tansah nandhang kalih prakawis, inggih mênikå sakécå tuwin botên sakécå, ngantos dumugi manungså sampuning nginggil sami kaudimanthuk dhatêng asalipun piyambak-piyambak. Awit saking mênikå, kêdah katindakakên ngèlmi pangrucat kanggé nggayuh gêsang ingkang têntrem tumuju dhatêng kasampurnaning gêsang.

Lampah nindakakên Ngèlmi Pangrucat wontên warni kalih, inggih mênikå lampah lair sâhå lampah batos, kalih lampah mênikå kêdah katindakakên kanthi *seimbang*. Lampah lair minångkå lampah nindakakên ngèlmi

pangrucatinggih mênikâ mawi pamardining ciptâ, nâtâ patrapan, wusânâ tumuju dhatêng gêsang ingkang têntrem. Sasampunipun gêsangipun

manungsâ têntrem lajêng sagêd tumuju dhatêng kasampurnan. Lampah pamardining ciptâ katindakakên kanthi anggêgulang tumindak-tumindak ingkang nêdahakên utamining ciptâ sâhâ madyaning ciptâ, sartâ nyirnakakên tumindak ingkang kalêbêt nisthaning ciptâ. Wondéné tumindak ingkang kalêbêt utamining ciptâ inggih mênikâ ngujâ ambêg trêsnâ tuwin wêlas asih dhatêng sadâyâ tiyang. Tumindak ingkang nêdahakên madyaning ciptâ inggih mênikâ nindakakên kalimrahan ingkang mumpangati dhatêng tiyang kathah. Tumindak ingkang nêdahkên nisthaning ciptâ inggih sawarnining tumindak ingkang asor sâhâ ngrisâk kamanungsaning agêsang. Tuladhanipun inggih mênikâ ndamêl kapitunan sâhâ ndamêl tatu manahing tiyang sanès.

Cârâ anggènipun nyirnakakên tumindak ingkang nisthâ inggih kêdah èngêt dhumatêng Gusti Inggang Mâhâ-Suci sâhâ waspâdâ ing samukawis tumindak. Salajêngipun, tiyang mênikâ tamtuwaspâdâ ing samukawis tumindak manawi tansah èngêt dhumatêng Gusti Inggang Mâhâ-Suci.

Manawi sampun sagêd anggêgulang tumindak-tumindakingkang nêdahakên utamining ciptâ sâhâ madyaning ciptâ, sartanyirnakakên tumindak ingkang kalêbêt nisthaning ciptâ, lajêng nâtâ patrap. Patrap ingkang kêdah katata inggih mênikâ, patraping solah-bâwâ. Patraping solah-bâwâ mênikâ kêdah ngatos-atos. Patraping pangucap mênikâ kêdah têmên sartâ manis.

Têmên têngsipun nyâtâ botên dorâ (Poerwadarminta, 1939: 601). Patraping pasêmon mênikâ kêdah bingar sartâ sumèh. Bingar têngsipun 'katingal padhang

polatanipun' (Poerwadarminta, 1939: 45). Patraping raos mênikâ kêdah "**rêsmâ nunggil laras**", têngsipun inggih éndah sâhâ nêngsêmakên.

Sakawan pratrip ing nginggil manawi katindakakên kanthi mantêp, sagêd nyantosakakên ing katrêsnan. Awit nâtâ patraping solah-bâwâ, pangucap, pasêmon, sâhâ raos mênikâ minangkâ dhasaring gêsang sasarêngan ing salêbêting masarakat. Sasampunipun tâtâ, wusânâ gêsangipun sagêd têntrem.

Salajêngipun lampah batos, inggih mênikâ minangkâ *hubungan vertikal*, inggih mênikâ minangkâ *hubungan* manungsâ kaliyan Gusti Allah. Lampah batos minangkâ lampah nindakakên ngèlmi pangrucat, inggih mênikâ mawi lampah samadi.

Wondéné samadi katindakakên kanthi cârâ *mengosongkan* ciptâ utawi pikiranipun. Ananging sadèrèngipun mlêbêt dhatêng samadi ingkang sanyatanipun kêdah mangrêtoslangkung rumiyin samadi ingkang ngginakakên titik *objek konsentrasi*, sasampunipun mawi titik *objek konsentrasi* lajêng katindakakên samadi kanthi lampah *mengosongkan* pikiran utawi tanpâ mawi titik *objek konsentrasi* (Wahyu, 2013: 174). Awit saking mênikâ, lampah samadi mênikâ wontên tataranipun. Wondéné tataranipun lampahing samadi adhêdhasar *teks Ngèlmi Pangrucat* wontên kalih, inggih mênikâ samadining ciptâ sâhâ samadining pâncâdriya.

Samadining cipta katindakakên *konsentrasi* utawi *fokus* dhatêng mênâpa ingkang dipunkajêngakên. Pikiranipun dipun-*pusat*-akêndhatêng satunggal prakawis. Ancasing nindakakên samadining cipta inggih supados ciptanipun sagêd êning, botên ngâmbra-âmbra, satêmah botên andadaosakên buyaring pikiran. Salajêngipun, lampahing samadi ingkang kaping kalih inggih mênika samadining pãncãdriyã. Samadining pãncãdriyã katindakakên tanpã mawi *titik objek konsentrasi*, dados katindakakên kanthi *mengosongkan hati* sãhã pikiran sartã nglêrêm sadãyã nêpsuingkang dipunsêbabakên déning pãncãdriyã. Awit tumindaking cipta lumantar pãncãdriyã mênika botên lêrês, namung raos ing njawi ingkang dipunanggêp lêrês, nanging sajatosipun nyêbabakên cilãkã, milã makatên pãncãdriyã mênika sipatipun njlomprongakên. Pramilã, sadãyã kêdah kalêrêm, kanthi nindakakên samadining pãncãdriyã, inggih mênika botên ngraosakên pagêpokan, botên ngisêp gêgandan, botên ngicipi têdhã, botênmirêngakên swantên, tuwin botên ningali rêrupèn.

Salajêngipun, manawi sampun katindakakên sadãyã lampahing ngèlmi pangrucat minangka lampah lair sãhã lampah batos, lajêng sagêd tumuju dhatêng kasampurnan. Kasampurnaning gêsang inggih mênika tumuju titising pati, inggih mênika sagêd nyampurnakakên sadãyã *elemen* gêsang supados mantuk dhatêng asalipun (Bangunjiwo, 2009: 40). Awit saking mênika manungsa ingkang sampurnã inggih mênika manungsa ingkang sagêdnyampurnakakên sawiji-wiji, samikaudi

mantuk dhatêng asalipun piyambak-piyambak. Wondéné ingkang kaudi mantuk dhatêng asalipun piyambak-piyambak inggih mênika: “**1. rãgã wangsul dhatêng bantãlã, 2. Ciptã wangsul dhatêng pawãnã, 3. rãsã wangsul dhatêng swasãnã, sãhã 4. sukmã, wangsul dhatêng martãnã**”.

Manungsa ingkang sampurnã mênika ugi sagêd bangsulakên dhirinipun piyambak dhatêng asalipun, awit manawi sampun mantuk dhatêng asalipun, milã inggih kados Gusti, awit nêpsu-nêpsu donyanipun sampun pêjah. Awit saking mênika, lampahing ngèlmi pangrucat minangka lampah lair mênâpa déné lampah batos ingkang sampun kaandharakên ing nginggil, manawi katindakakên kanthi mantêp sãhã *seimbang*, tamtu tumuju dhatêng kasampurnaning gêsang.

DUDUTAN

Asiling panalitèn sãhã pangrêmbagipun *naskah Ngèlmi Pangrucat* sampun kaandharakên ing nginggil. Adhêdhasar andharan kasêbut sagêd dipunpêndhêt dudutanipun. Wondéné dudutanipun, *Inventarisasi naskah Ngèlmi Pangrucat* dipunlampahi kanthi *studi katalog* sãhã ningali *langsung* kawontênanipun *naskah*. Asiling *Inventarisasi naskah Ngèlmi Pangrucat* kapanggihakên kalih *eksemplar naskah Ngèlmi Pangrucat*, ingkang satunggal kasimpên ing Perpustakaan Muséum Déwantãrã Kirti Griyã Taman Siswã Yogyakarta, sãhã kasimpên ing Sasãnã Pustãkã Kraton Surãkartã.

Irah-irahaning *naskah* ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn mênikå, inggih mênikå *naskah Ngèlmi Pangrucat*. Irah-irahan kasêbut dipunpangguhakên wontên *Katalog Perpustakaan Muséum Déwântarå Kirti Griyå Taman Siswå Yogyakarta* kanthi nomêr Bb.1.114. Wondéné kawontênanipun *naskah Ngèlmi Pangrucat* taksih saé sårå wêtah sinaoså dlancangipun sapérangan sampun sami bolong dipunpangan rêngêt, nanging sêratanipun taksih cêthå dipunwaos. Jinis *bahan naskah* inggih mênikå dlancang *HVS*. Jilidanipun dipundondomi ngginakakên bolah, kawontênanipun taksih saé. Lêmbaraning *naskah* mênikå botên wontên ingkang pêthil, ical, mênåpå déné risak. *Naskah Ngèlmi Pangrucat* sinêrat mawi aksårå Jåwå cithak sårå mawi bâså Jawi Gagrag Énggal *ragam* kråmå, déné *teks*-ipun sinêrat kanthi dhapukan gancaran, sårå kalêbêt ing jinising *naskah* piwulang. Wondéné sikaping aksaranipun jêjêg sårå kasêrat kanthi ngginakakên mangsi warni cêmêng.

Transkripsi teks Ngèlmi Pangrucat mênikå ngginakakên *metode transkripsi diplomatik*. *Transkripsi* dipuntindakakên kanthi nyêrat malih *teks Ngèlmi Pangrucat* mawi aksårå Jåwå ingkang kasêrat carik. Ancasipun ndamêl *transkripsi teks Ngèlmi Pangrucat* inggih mênikå kanggé nglêstantunakên *teks Ngèlmi Pangrucat* supados kapanggihakên salinanipun ingkang sinêrat carik.

Transliterasi teks Ngèlmi Pangrucat mênikå ngginakakên *transliterasi standar*. *Transliterasi* dipuntindakakên kanthi nggantos sêrataning *teks*

ingkang sinêrat ngginakakên aksårå Jåwå dados aksårå Latin kanthi kajumbuhakên kaliyan *Ejaan Yang Disempurnakan (EYD)*. Ancasipun ndamêl *transliterasi* inggih mênikå kanggé nggampilakên pamaos anggènipun maosteks mênikå amargi *teks* ingkang kasêrat mawi aksårå Jåwå dipunsêrat dados aksårå Latin.

Suntingan teks Ngèlmi Pangrucat ngginakakên *metode suntingan standar*. Lampahipun ndamêl *suntingan teks* wontên ing panalitèn mênikå inggih kanthi carå nglêrêsakên *teks* ingkang lêpat anggènipun nyêrat. Carå anggènipun nglêrêsakên kanthi nambahi, ngurangi, sårå nggantos aksaraning *teks*, wandå, mênåpå déné têmbung wontên ing *teks Ngèlmi Pangrucat* adhêdhasar *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939) kanthi *kontekstual*.

Terjemahan teks Ngèlmi Pangrucat ngginakakên *tigang metode terjemahan*, inggih mênikå *metode terjemahan harfiah, isi, sårå bebas*. Sadåyå *metode terjemahan* kaginakakên kanthi *kontekstual*. *Terjemahan* wontên ing panalitèn mênikå katindakakên kanthi ndamêl alih basaning *teks* saking bâså Jawi dhatêng bâså Indonesia.

Isining *teks Ngèlmi Pangrucat* wontên ing panalitèn mênikå kapanggihakên wontên 6, inggih mênikå (1) têngsipun pangrucat, (2) bédanipun pangrucat kaliyan pangrucat, (3) tataranipun pangrucat, (4) dhasaring nindakakên ngèlmi pangrucat, (5) lampah nindakakên ngèlmi pangrucat, sårå (6) kasampurnaning gêsang. Tataranipun pangrucat kapanggihakên wontên

tingang tataran, inggih mênikâ pangrucating raos, pangrucating ciptâ, sâhâ pangrucating rûgâ.

Wondéné lampah nindakakên ngèlmi pangrucat kapérang dados kalih, inggih mênikâ lampah lair kanthi pamardining ciptâ sâhâ nâta patrap, lampah batos katindakakên kanthi samadi, inggih mênikâ samadining ciptâ sâhâ pâncâdriyâ. Sadâyâ lampah katindakakên kanthi nyingkiri samukawis tumindak ingkang nisthâ ingkang dipunsêbabakên déning pâncâdriyâ, déné ancasipun inggih nggayuh gêsang ingkang têntrêm tumuju dhatêng kasampurnaning gêsang.

KAPUSTAKAN

- Bangunjiwo. 2009. *Belajar Spiritual, Bersama "The Thinking General"*. Yogyakarta: Jogja Bangkit Publisher.
- Baroroh-Baried, Siti dkk. 1985. *Pengantar Teori Filologi*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- _____. 1994. *Pengantar Teori Filologi*. Badan Penelitian dan Publikasi Fakultas Seksi Filologi, Fakultas Sastra, Universitas Gadjah Mada.
- Behrend, T.E, dkk. 1990. *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara: Museum Sonobudoyo Yogyakarta. Jilid I*. Jakarta: Djambatan.
- Darusuprpta. 1984. "Beberapa Masalah Kebahasaan dalam Penelitian Naskah". *Widyaparwa*, No.26 Oktober, hlm. 1-12. Yogyakarta: Balai Penelitian Bahasa Departemen P&K.
- Djamaris, Edwar. 2002. *Metode Penelitian Filologi*. Jakarta: CV Manasco.
- Girardet, Nicolaus, dkk. 1983. *Descriptive Catalogue of the Javanese Manuscripts and Printed Books in the Main Libraries of Surakarta and Yogyakarta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Manyambeang, Kadir A. 1985. "Filologi dan Bahasa Daerah". Makalah yang disampaikan pada Pertemuan Bahasa dan Sastra Daerah Wilayah Timur di Ujung Pandang.
- Mulyani, Hesti.. 2012. *Membaca Manuskrip Jawa*. Yogyakarta: Kanwa Publisier.
- _____. 2011. *Komprehensi Tulis. Gêgaran Mata Kuliah Komprehensi Tulis Jawa*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.
- Ngèlmi Pangrucat*. Perpustakaan Muséum Déwantârâ Kirti Griyâ Taman Siswâ Yogyakarta, nomer Bb.1.114.
- Poerwadarminta. W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Groningen, Batavia: J.B Wolters' Uitgevers-Maatschappij N.V.
- Pratikto, Herman. 1965. *Panggugah Hanane Manungsa*. Yogyakarta: CV. Budi Prajoga.
- Santosa, Iman Budhi. 2011. *Laku Prihatin Investasi Menuju Sukses Ala Manusia Jawa*. Yogyakarta: Memayu Publishing.
- Saputra, Karsono H. 2008. *Pengantar Filologi Jawa*. Yogyakarta: Wedatama Widyastra.
- Suyami. 1996. "Pengembangan Model Kajian Naskah-Naskah Jawa". Makalah yang disampaikan pada Kongres Bahasa Jawa II di Batu, Malang.
- Wahyu. 2013. "Ngelmu Kejawen: Shalat Daim Mulat Sarira, Rahasia Perjalanan Roh, Ilmu Kanuragan, hingga Ilmu Makrifat". Yogyakarta: Cakrawala.